

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)

Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)

Band: 40 (1954)

Nachruf: Prof. dr. Ramun Vieli : per regurdientscha

Autor: Decurtins, Alexi

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 30.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

† Prof. dr. Ramun Vieli

1895-1953

(per regurdientscha)

da prof. dr. Alexi Decurtins

Cu questas lingias comparan ei gia in onn spiraus dapi ch'ils Romontschs han surdau alla tiara benedida dil santeri della Cuort a Cuera in de lur gronds fegls: Prof. dr. Ramun Vieli.

Eis ei basegneivel de regurdar ils amitgs, scolars ed enconuschents de lezs dis de cordoli, duront ils quals il bien professer lutgava leuora en la favugnera de Glaruna per ina davosa perfecziun? Sto ei esser che nus fetschien endamen il perfetg dils Sursilvans de saver occupar las passivas dil defunct en digna moda e maniera?

«Co fagein nus tut quei senza professer Vieli, senza sia personalitat», ils plaids ch' igl actual president della Romania ha emess al cumiau, pon passar sco expressiun valeivla de quella tema che veva tschaffau las retschas cunzun dils Romontschs dellas valladas renanas.

E tonaton! La veta continuescha. Tgi che ha giu la cuida de seconversar pli datier cun prof. Vieli, sa ch' el era muort ina dira scola de veta — gia daditg penetraus a quella resignaziun cristiana, ch' ei pli ch' in abandun ina perseveronza endinada en quei ch' ins ha inagada tscharniu per gest e dueivel. Sia veta ha piert ad el bia stema e carezia, biaras honurs, biaras uras ventireivlas el ravugl de sia biala famiglia. Ella ha peren-
cunter reservau agli ina lavur pesonta ed eveniments decura-
schonts, ina carriera solida mo obligonta.

Quel che sfeglia in di la voluminusa correspondenza dil defunct cun umens della politica, della scienzia, della litteratura, cun prominenzas dil moviment romontsch, e buc il davos cun ses anteriurs scolars, vegn d. a. a far persenn della preschien-
tscha continuada d' in squetsch psicologic, che ha pesau sin sia

olma carteivel naven da siu cumiau dall' universitad. Ch' el ei tonaton mai seschaus decuraschar, plaida per la solididad moral e cristiana de sia urdadira sco carstgaun.

Aschia daventa prof. Vieli in simbol dil combat secular dils Romontschs per lur existenza sco atgna naziun. In muossavia che nuslein mai piarder de vesta, vulein nus buca riscar che nies pign pievel e sia cultura mondien a smerscha en las adversitads dil temps.

En quei senn po ei muntar in avantatg, sche nus sespruein egl Ischi, igl organ della Romania ch' il defunct ha tgirau sez plirs onns, de nudar silmeins las conturas della veta ed ovra dil pionier romontsch. Ils prezai lecturs veglien perdunar, sche nossa lavur sa esser — dadas las circumstanrias de spazi, temps e distanza — nuot auter che mudesta e munglusa.

Sia veta

Prof. Ramun Vieli ei naschius ils 15 de fevrier 1895 en l' umbriva dil vegl casti de Razén, possess de siu bab, cuss. guv. Baltasar Vieli.

Sco vera autentica d' ina famiglia grischuna e romontsch de num e pum, seporscha a nus sia entira veta e demanonza en la glisch d' ina cultura propri della tiara, loscha dil siu agen, mo nuotatonmeins aviarta als impuls d' anoviars. Igl ei ina cultura mesirada e ribada, massiva, senza ornaments brigliants u dramatica exteriura de bienmarcau. Quella cultura sursilvana cun siu funs profundamein religius, cun siu mund agitau politic e historic, che quida el pèz de mintgin, e che sa vegriv u l' ulivada e fructificada mo entras ina seriusa lavur vid sesez.

Questa semenza retica, quei fundament de famiglia, ha il giuven Ramun obtenu en tgina. Mirond anavos sin si' ovra sto ins renconuscher: el ha capiu de reconciliar ils elements opposts ad ina tensiun continuada e fritgeivla che ha menau ad in' ovra de veta digna de sesez e dil pievel romontsch.

A Razén, el cor dil Plaun, bastiun romontsch perifera, ha Vieli pasentau si' affonza e frequentau la scola primara. Cheu ha el franc saviu seperschuader bien e baul dil prighel smanatschont

della germanisaziun e de sias consequenzas sil spért e cor d' in pievel.

Ses studis humanistics fa el a Mustér e Sarnen; en quest davos liug surmunta el ils crutschs e curschins della maturitat cun cumplein success. Gia dal temps de Mustér relatan ses conscolars d' in siu interess vegliont per damondas de lungatg e cultura. Il pass a Friburg e silsuenter a Turitg, per sededicar leu al studi dils lungatgs romans, para pia la continuaziun gesta d' ina preferentscha aunc brausla mo decisiva. Cun Ramun Vieli vegn ei ad esser iu sco cun ils biars auters romanists romontschs avon e suenter el. Pér el decuors dils collegs alla scolaulta, ed influenzaus da personalitads entusiasmantas sco prof. Luis Gau-chad, prof. Giachen Jud ed auters, ha il giuven romanist empriu scosauda de stimar e carezar siu lungatg mumma. Las biaras semegliadetgnas cul provenzal e franzos vegl, cul franzos e talian, san baul u tard buca far cunmeins de muentar il smar-vegl d' in futur filolog per la rihezia digl arcun linguistic reto-roman.

All' universidad turitgesa sestentav' ins da quei temps cun slontsch de penetrar tras novas metodas de lavur pli profunda mein en las damondas della dialectologia romana. G. Jud e siu amitg prof. C. Jaberg, dus digns scolars dil renomau scienziau svizzer-franzos Gilliéron, encurevan de perscrutar ils lungatgs romans e preromans sin la via nova della geografia linguistica. Els fastitgs d' auters romanists sespruavan ils medems era de stabilir en la scienzia ligioms pil stretgs denter las caussas e lur denominaziuns u numbs. Che quellas sendas aunc buca battidas han fritgau en la scienzia linguistica e folcloristica en moda nundetga, ei oz ca grev d' attestar.

Dai quels entruidaments, capesch' ins ch' il doctorand romontsch ei sedecidius en sia tesa per in tema linguistic-pratic «La terminologia dil mulin el Grischun romontsch». Ina preparaziun sco fatga pil lexicolog sursilvan de pli tard. El ha buca saviu menar ella a buna fin d' ina biblioteca u stanza de studi anora. Biaronz ha el stuiu viagiar tras nossas valladas romontschas, dal Badus alla Punt Martina, tener cuseida culs purs, muliners e mistergners, far declarar ils indrezs, lur parts, lur funcziun e lur numbs. Vieli ha nudau, designau e fotografaeu cun

premura. Aschia vein nus oz la pusseivladad, sin fundament de quella stupenta monografia, de schar reviver realitat e romântica dils vegls mulins, che sgaran oz prest mo aunc en nossas canzuns popularas.

Ina verdad nuncontesteivla eis ei ch' il giuven romontsch, provegnent da duas culturas (la romontscha dil cor e la tudestga dil paun) e cun la cuida d' in studi cumplet, ei d' origin destinaus ad in bi avegnir.

Quei ha valiu surtut per Ramun Vieli. De retuorn da sia dimora ell' Italia (Firenze) ed en Frontscha (Paris) — nua ch' el ha passentau dis de mai murir, per part en cumpignia de siu amitg ladin ed actual professer della romanistica all' universidad de Turitg, Reto Bezzola, — e suenter haver fatg ils examens finals, ein sepresentadas al neodocetur las empremas damondas spinusas. Da Cracovia (Pologna) e da Bonn sefagevan udir ils tuns carmalonts della carriera academica. Ins patratga memia pauc tgei ch' ina tala musica munta pils senns e per l' olma d' in carstgaun giuven, alla conquista dil mund exterieur.

Igl ei in fatg che astga vegrin nudaus cun letras d' aur, che Ramun Vieli ha gia sin quella delicata pesentiebla viu il grond el pign e ch' el ha dau triev als cussegls de ses magisters e de Robert de Planta, igl enconuschent linguist, fundatur dil Dicziunari romontsch grischun e dil Cudisch de numis retic, de passar el survetsch della patria romontscha.

Vieli ha adina giu interess vasts, che han survargau per debia la risteina romontscha. Ses ligioms de famiglia cun Mesoac, sia dimora en la Toscana, nua ch' el recitava cun ardur, per aschia de dir «sur loghens», ils grondius passadis dil cant dantesc, e pli tard in vischinadi continuau culs exponents dellas valladas talianas e tessines, han adina puspei enfirmiu sia predilecziun per la sora latina dil sid.

Nus essan era buca surstai de sia attaschonza ed admiraziun per Heinrich Federer, il scribent svizzer che obtegn oz era en las prelecziuns d' universitads buca catolicas in post d' honur tardiv mo meritau.

Che la politica, sco eco dils perdavons, ha adina puspei, passionau e schau buglir siu saung, ei negin misteri. Era en quei

risguard vegn sia correspondenza ad intermediar detagls buca nuninteressants.

Igl onn 1926 banduna Ramun Vieli l' universitat de Turitg. Cuort sissu ei la Regenza grischuna prevegnida ad el cul gavisch de vuler surprender la professura romontscha vacanta de Sur can. dr. Gion Cahannes alla Scola cantonala a Cuera. Ramun Vieli accepta la pierta.

Quella nova activitat ha sviau el sin terren dell' instrucziun, della normazion dil lungatg sursilvan e della lexicologia e biologia de quel. Il scienziau, en sesez predestinaus d' occupar il post d' in redactur sursilvan al Dicziunari romontsch grischun, ha cheutras stuiu satrar in bienton de ses siemis spirontamein scientifics.

Ins po s' imaginar — risguard' ins las grondas difficultads aunc oz existentas — con grev ei stueva esser de cumpartgir in' instrucziun romontscha alla Scola cantonala ils emprems onns dell' era Cahannes e Vieli, senza vocabularis e cun ina literatura pli che mudesta. Denton, ei buca gest quella mangogna stada il motiv per ina lavur ordvart pulpida en favur della romontsch sursilvana! La lavur cumineivla denter il vegl magister cun siu «anim grond» ed il giuven filolog vala de silmeins vegnir profilada plinengiu en in capetel dapersei.

L' influenza della personalitat de Ramun Vieli sco mussader e carstgaun sin las numerusas generaziuns de scolasts, ginnasiasts e scolars della partizun mercantila, stadas confidadas a sia tgira, selai strusch terminar. Tgunschamein seschass ei cheu puspei menziunar passadis impressiunonts dallas brevs de ses anteriurs scolars, che attestan ina renconuschientscha resentida per las valurs cuzzeivlas che lur scolast ha dau ad els sin via en la veta.

Nus vein sez buca giu la ventira ded esser siu scolar el senn pli stretg dil plaid. Taluisa essan nus sfurzai de surschar ad ina plema pli competenta de render a nus in di il maletg dil magister de romontsch alla Scola cantonala.

En nosas frequentas discussiuns dils davos onns, a Cuera en sia canorta scientifica, u magari en moda pli libra sin sia spassegiada preferida denter la Punt Rensch e sia casa de vacanzas a Bubretsch, cartein nus denton de ver scuvretg empau

il misteri de sia attracziun e de siu success sco carstgaun insumma, ed a mintga cass era sco magister. Igl ei quei ina demanonza mudesta en la conversaziun cul pli sempel, in senn expri-miu per la realitad e pil pusseivel, ina critica severa de sesez e de sia lavur, in tact pauc cumin en la cusseida ed in grond respect pil meini dils auters. Ins senteva pér memia che Vieli savava in bienton dapli che quei ch' el palesava. In mussament evident co el dumignava sesez. Aschia s' imponeva sia opiniun la finfinala tuttina, buc en ina moda anetga e brutala, anzi sco in fluid che penetrescha ed impregnescha plaun mo ton pli segir. Forsa vegnevan ses patratgs cungi cun gliez humor reteniu e bunamein trest, characteristics per ina gronda experientscha de veta, che streha l' ironia de sesez, mo daventa mai propri decuraschonts. U allura tschentava Vieli in accent pli frontsch, purtond ina dellas biaras sentenzas ord las grondas litteraturas u ina reminiscenza personala, che parevan tier el mai de stalivar.

Il temps — derschader nunpartischont — vegn a dar raschun a Ramun Vieli en bia pugns, nua ch' ins ha considerau el per in admonider pauc cumadeivel.

L' entschatta de sia activitat alla Scola cantonala, igl em-prem cun ina mesa professura, ei secruschada cun l' incumbensa che ha accumpaignau el tochen la mort: la redacziun dils vocabularis pratics sursilvans. La Ligia Romontscha e siu uerbel em-prem president, Giachen Conrad, han cattau en Ramun Vieli igl um de confidonza ch' els basegnavan.

Ni ils representants della Ligia ni il giuven redactur han sminau da lezzas uras tgei interpresa che quei munti. Daveras resta ei de descriver inagada la vera tragedia de quell' ovra, che per varias raschuns, munconza de temps e finanzas, munconza oravontut d' in material scientific fundau, ha buca saviu vegnir realisada eifer il tierm giavischau. Tras sia perseveronza admirabla eis ei tonaton reussiu a prof. Vieli de far comparer 1938 il «Vocabulari scursaniu», 1944 il «Vocabulari tudestg-romontsch», e de metter sin via e redeger sez in bien tschancun dil dicziunari augmentau romontsch-tudestg.

Igl ei la lescha e se capescha il duer d' ina minoritad lingüistica ded esser adina allerta e culturalmein activa. Gest als exponents tucca ei per quella raschun de cargar viaden ellus la-

vurs en cuors beinduras en ina moda pauc cumperteivla cun lur forzas. Ins vess cartiu ch' in pensum alla Scola cantonala ed ina lavur intensiva sco quella vid ils vocabularis vessien smesau a prof. Vieli biebein siu temps disponibels. Numnein nus cheu sia participaziun activa sco vcepresident della Societad Retoromontscha, viceparsura della Romania, vicepresident dil Legat Cadonau pil lungatg sursilvan, commember della Commissiun filologica dil DRG, della Commissiun cantonala de nomenclatura, della Commissiun de biblioteca dil Cantun Grischun, sco cussigliader sursilvan en la Fundaziun Schiller, lu palementan quels tetels mo fleivlamein tgei lavur ch' ei stada rentada ad ina e scadina de quellas occupaziuns.

En in mument decisiv per la Cuminanza Radio Romontsch, ei Ramun Vieli vegnius clamaus dal Cussegl Federal el ravugl della suprastonza centrala della Societad svizzera de Radiodifusiu. Cun vigur e bien tact ha el luvrau leu per la nova concessiun de Radio e representau dasperas ils interess romontschs, aschia che la Cuminanza Radio Romontsch ei vegnida admessa sco commember cumplein. In success che ha survargau las speronzas las pli temerarias.

El suandont lein nus resumar sut enzaconts capetels pli detagliadamein la prestaziun de Ramun Vieli pil romontsch insumma e pil sursilvan en special, sco era sia posiziun enviers ina u l'autra damonda.

La normaziun dil lungatg de scartira sursilvan

Ei sa buc esser nies intent de descriver l' historia dil lungatg secret sursilvan. Fatg ei ch' ins ei sestentaus dapi 300 onns de scaffir in lungatg surdialectal, che vess duiu survir als basegns pratics della litteratura religiosa e profana, e plitard cunzun della scola romontscha e della pressa.

Il foss denter lungatg plidau, denter dialect local e lungatg de scartira, ei en nossa romontsch buc aschi profunds sco els gronds lungatgs mundials. Pusseivlamein ei quei in dils aspects che ha adina frenau ch' ins ughegi in tagl decisiv.

† Prof. dr. Ramun Vieli

Ils auturs sursilvans dell' entschatta dil 17 avel tschentaer scrivan lur idiom sutsilvan, gia pulitamein influenzaus dal sursilvan, ils Gabriels protestants lur lungatg della Foppa cun in bul ladin, ils auturs catolics — tut secund sco els serepartan — igl idiom della Foppa / Lumnezia u della Cadi. Quei viriveri babilonic de lungatgs de scartira ha cuzzau praticamein tochen che l' edizion de mezs de scola ha revelau la nunpusseivladad d' ina semeglionta situaziun.

Mo nunditgont ils sforzs d' in prof. Bühler, de Ser Darms ed inspectur Disch, vegn l' idea ell' aria (dapi P. Placi a Spescha) d' in lungatg de scartira uniform e cumineivel perinaga terrada, ed ils cudischs de scola restan vinavon paritetics.

Pér cun la fundaziun della LR (1919) han ins astgau patergar de tagliar il nuv gordic dil lungatg de scartira sursilvan. L' avischinaziun ed unitad stueva sefar, vulev' ins veramein luvrar cun success pil manteniment dil lungatg periclitau.

La triada Sur G. Cahannes, S. M. Nay e prof. Vieli astgein nus senza dubi numnar ils fravis de quella unitad contonschida.

Sco filolog era prof. Vieli la davosa instanza dil treifegl. Dotaus cun in fin sensori eis el denton adina staus pertscharts della contribuziun preiusa de ses combattants, Sur Cahannes cun sia fina «ureglia romontscha» e siu senn classic per la mesira, S. M. Nay cun siu plaid entusiasmont, siu oreifer lungatg e siu instinct didactic. Il proceder beinvulent e desinteressau de quels treis umens saveva strusch schendar inimitgs de num. Aschia capin nus ch' ina conferenza a Flem (1934) culs organs della Renania, en la quala cuss. fed. Felix Calonder e prof. Vieli han giugau ina rolla preponderonta, ei stada stgisa d' allontanar u silmeins de moderar considereivlamein il vegl schisma linguistic. Quei spért de vicendeivla capientscha e sacrifici per la caussa cumineivla mereta de vegin retenius.

La collavur della cudria a treis ha resultau treis ovras fundamentalas che han dau peisa al niev vestgiu dil lungatg de scartira sursilvan. Sur Cahannes haveva gia 1924 schenghegiau a nus sia «Grammatica Romontscha», S. M. Nay plitard la grammatica «Bien di, bien onn», per tudestgs che vulan emprender romontsch, e Ramun Vieli ha fixau ortograficamein e semantcamein ina buña part dil scazi linguistic della Surselva. Per con-

sequenza era in tierm francaus, che negin successur cun senn de responsabladad vegn a spostar senza raschuns, e che ha pér lubiu l' ediziun de novs cudischs de scola romontschs. Prest nondumbreivels vegnan ils cudischs, stampats e messadis ad esser che han passau il «placet» ortografic e stilistic de Vieli avon che comparer.

Ils cuors linguistics

Differentas gadas ei prof. Vieli vegnius incumbensaus dal Departement d' educaziun d' organisar e direger cuors linguistics per scolasts, plirs de quels en stretga collaboraziun cun inspectur A. Spescha. Tals ha el presidiau a Zuoz, a Razén cun special risguard dellas relaziuns linguisticae de confin, a Breil (1933) e la davosa gada a Trun (1947). Els ein stai la risposta ad in basegns resentiu davart de nos scolasts de survegnir da temps en temps novas directivas e novs impuls per ina ulteriura perfecziun. Las mappas avonmaun ariguard quels cuors plaidan era ellas d' ina gronda e detagliada preparaziun. Sco magister alla Scola cantonala saveva Vieli beinavunda ch' ins stoppi buca mo fixar, mobein era purtar viado el pievel gest entras la scola las novas vias anfladas en la perfecziun linguistica. Che quella sto sefar en emprema lingia el lungatg mumma, per saver continuar suenter ton meglier el lungatg jester, tudestg, quei ha el adina accentuau. «Promover l' enconuschiantscha dil romontsch che nus vulein mantener e dil tudestg che nus stuein emprender» vegneva el buca unfis de repeter.

En quels cuors, nua ch' ils scolasts sezs, professers della Scola cantonala e. a. han referiu, eis ei buca mo vegniu plidau. Na, quei che dat als cuors linguistics sut l' egida de Vieli, sper l' orientaziun, ina valur reala, ei ch' els han muntau directamein u indirectamein il pugn de partenza per pliras bialas ovras realisadas silsuenter. Patertgeien all' ediziun de novs cudischs de scola per las classas bassas ed aultas, agl interess pli e pli grond della LR per la scola e ses basegns (Nossas praulas, Musa Romontscha, Cudischets dell' Ovra svizzera per la giuventetgna, tablas Brunies per la historia naturala e. a. v.), alla nova elavuraziun de mezs d' instrucziun per emprender tudestg, agl urari augmentau de romontsch alla Scola cantonala.

Ultra dils cuors linguistics ei Vieli staus in referent nunstunclenteivel en las conferenzas scolasticas sursilvanas. En quei ravugl han era anflau la via en la publicitat in tschuppel interessantas lavurs partenent damondas della grammatica romontscha (Davart il diever dellas preposiziuns, Problems dell'instrucziun romontscha, De e da e lur diever etc.). Ins po considerar quellas sco lavurs preparatorias per ina futura grammatica sistematica e scientifica dil sursilvan.

Ils vocabularis

La contribuziun stabla de Ramun Vieli ei stada, sco gia menziunau, l'elavuraziun dils vocabularis pratics sursilvans. «Vul ti castigiar enzatgi en uorden, fai scriver el in vocabulari», aschia s'exprimeva Vieli beinduras, schemend sut il buordi de lexicolog.

En verdad va ei sin quei terren buca sco en las praulas. Suenter liungas stentas pér suonda il fatg al detg. Alla vegnida de Vieli era la meisa memia splanada per saver quintar cun ina lavur speditiva; dasperas pesava la lavur alla Scola cantonala. Bein ei Vieli buc igl emprem sigl intschesch della lexicologia sursilvana. Pader Flaminio da Sale (1729), P. Baseli Veith (1805), Mattli Conrad (1823/28), Otto Carisch (1848) e P. Baseli Cari-giet (1882) vevan resentiu il basegns de porscher glossaris u vocabularis pils Romontschs u en favur d' intents specials. Denton setractava ei tiels auturs de jasters, buca penetrai avunda en nossa tschontscha, ni d' auturs romontschs, als quals in fundamant scientific e cunzun la survesta digl entir patrimoni lingui-stic sursilvan mitschava.

La persuna nunpreoccupada de Ramun Vieli, cun sia solida formaziun filologica, provegnenta d' ina vischnaunca sutsilvana (de lungatg), ei cheu stada predestinada de taccar il problem da rudien. Da casa anora eis el staus sfurzaus de conquistar il sur-silvan de scartira plaunsiu mo tonpli profundamein. Con el ha profitau sin quella via digl agid de ses scolars, selai eruir dalla gronda schelta de concepts e plinavon dal material de siu grond scatlè de cedels. «Jeu mon a scola tier mes scolars» confessava el beinsavens aviartamein.

Igl emprem pass ch' el dueva far, semettend alla lavur, era de rimnar in bien material de comparegliaziun. En quella lavur de rimmader, necessaria per mintga rom della scienzia, eis el perseveraus tochen il pli davos mument, recaltgond da ses scholars, da ses amitgs leuô en la tiara romontscha, dalla litteratura scretta, in material de plaids e turnadas (passa 100 000 cedels), ch' ins sa muort lur valur buca appreziar avunda. Pér quel che rimna sez vegn a tscharner las munconzas e largias, ed el daventa era adina pli critics enviers sesez e sias habilitads.

Ils Romontschs perencunter bassegiavan lur vocabularis. Per questa raschun ein ins seresolvius de schar comparer il «Vocabulari scursaniu». Quel munta l'inventarisaziun dil scazi lexicologic de scartira sursilvan ed ha per mira: de fixar la scripziun ufficiala e la muntada de ver 12 000 plaids romontschs, sco era d' indicar la corrispudenta expressiun tudestga, en vesta de promover il studi dil lungatg tudestg. Abstrahau dil scazi de plaids restrenschiu e della munconza de fraseologia, ston ins bein conceder ch' il «Scursaniu» hagi prestau e presta vinavon buns survetschs a tuts quels che s' occupeschan en ina uisa u l'autra cun damondas dil lungatg sursilvan.

Cheutras fuva era in' ossadira erigida sco fil pil secund cu-disch che dueva suandar: il vocabulari tudestg-romontsch. Ins po sedumandar oz en buna fei, schebein la via metodica ch' ils organs della LR han eligiu pils vocabularis, mettend il tudestg-romontsch alla testa, seigi stada la vera. Pertgei ins stueva bein patertgar ch' ins sforzi cheutras quei e tschei en in futgé de character tudestg. Grazia a siu material privat, e schond comparer oravon il «Scursaniu», ha il linguist sursilvan denton saviu untgir en bia graus ils craps de scarpetsch ch' ein sepresentai. Il vocabulari tgietschen ei aschia daventaus in' ovra de valur, pli spargnus els cavazins che siu collega ladin, mo persuenter ordvart precis en sia formulaziun. Cun ses varga 40 000 cavazins, porscha el als cerchels interessai la pusseivladad de s' orientar sur della grafia dil scazi sursilvan, als auters ed als numerus jasters lubescha el, seigi de s' informar dil tudestg, seigi de far enconuschiantscha cun nossa viarva romontscha.

Carteivel san mo ils pli paucs ch' il manuscret, preparaus da prof. Vieli pil tudestg-romontsch, ha stuiu vegnir reducius —

per raschuns finanzialas — considerablamein avon che passar en stampa.

Strusch ei il vocabulari tudestg-romontsch semess sin via-di tras la Surselva, che R. Vieli ha puspei intensivau sia raccolta de plaids ed expressiuns, sco preparativa al niev vocabulari romontsch-tudestg. La LR ha dasperas schau volver igl entir material dil tudestg-romontsch sin cedels. Cunquei seprentavan ussa arcuns tgiembels, schegie aunc adina buca perfetgs. Fagend mintgamai aunc controllas el scatlè dialectal dil DRG, astgav' ins ughegiar senza tema de semetter alla redacziun dil romontsch-tudestg.

Vieli veseva en quel la mesira cumpleina de sia activitatad sco lexicolog. Igl uost 1951 — suenter haver redigiu igl «f» sco letra d' emprova — eis el perquei semess cun in anim remarcabel all' elavuraziun. Gia las empremas letras han bein prest mussau tgei reh fretg las nunstunclenteivlas stentas de rimnader purtavan finalmein.

Las frequentas discurridas a Cuera, che partevan magari d' in sulet plaid, d' ina sempla expressiun per finir en damondas de caracter historic e psicologic de nies lungatg e de nossa cultura, vegnan adina a restar tier nus en frestga memoria. Impresiun cuzzeivla ha fatg sin nus cunzun quella retscherca senza paus e ruaus della formulaziun la pli stringenta e gesta, e quei che ha pér mussau a nus il ver Vieli, implaccabels en sias pretensiuns enviers sesez: il combat serrau encunter certas munconzas u turnadas sfurzadas digl agen vocabulari «tudestg-romontsch».

In congedi de plirs meins duront igl onn de scola 1952/53 ha prof. Vieli nezegiau cun la husliedad della furnicla per dar in stausch detschiert allas lavurs de redacziun. Malaveta eis ei buca stau pusseivel ad el d' accumplir l' ovra. La noda de sia personalidad sco scienziau semanifestescha denton aschizun el text dellas letras redigidas, el material entir ed en la metoda de lavur, ch' ella resta era aschia essenzialmein sia.

Cargaus cul buordi dils vocabularis, ha Vieli naturalmein buca anflau la peda de publicar tut quei che tentava e talunava el.

La sintesa ch' el ha dau a nus en ses vocabularis basta denton cumpleinamein per affirmar ch' el hagi prestau pil romontsch ina lavur giganta, in ver epos sursilvan.

En quest liug fuss ei era de regurdar a sia stedia contribu-
ziun pil DRG. Dapi ils onns che R. de Planta veva fatg enconu-
schents il giuven romanist cun ses plans, tochen tier ils emprems
redacturs dil DRG, Florian Melcher e Caspar Pult, e vinavon a
dr. Andrea Schorta, ha el maina calau de survir cun tut sias
forzas a quella gronda ovra interromontscha. Quei ei daventau
ils emprems onns cun artechels da sia plema, pli tard oravontut
sco cussegliader en damondas pertucccont la Surselva ed en sia
qualitat sco commember della Commissiun filologica,

La damonda della Sutselva

A tuts ein enconuschents ils sforzs della LR e de siu par-
sura Stiafan Loringett per salvar al romontsch l' impurtonta re-
giun della Sutselva, u silmeins per mantener sia bilinguitad ualti
progredida. Lur bien dretg e lur bunaveglia de restar romontschs
e de lutgar persuenter tochen sil peter davos, vegn bein negin
carstgaun de saun giudezi a vuler dispitar a nos compatriots sut-
silvans. Lur caussa ei era la nossa!

Nus seregurdein denton ch' il catsch dell' Acziun Sutselva
ei vegnius enviaus en in serenezi pulit mursin. Las medischinas
onz fermas d' in perdert, mo buca sabi dadô ils mirs, parevan
in mument buca mo de sclavinar dil tuttafatg il malsau sutsil-
van, mobein era de comprometter la bufatga unitad linguistica
contonschida en Surselva.

Tgi less far reproschas a Ramun Vieli, sez sutsilvan d' ori-
gin, d' in um che ha unfriu sia viarva locala per l' idea pli gronda
d' in lungatg cumineivel de scartira, savend ch' in particularis-
sem stravagau seigi nossa perdiziun, ch'el hagi en quei mument
serius alzau sia vusch. Cudischius cun las relaziuns linguisticas
della Sutselva ed ils sforzs fatgs gia pli baul, ha el designau en
siu artechel «La Sutselva al spartavia» (Ischi 32, 1946) in ma-
letg ualti realistic. Che l' allontanaziun dalla Surselva ei ses-
viluppada aschizun ei d' attribuir al fatg ch' ins ha bandischau

il romontsch da scola e baselgia e cheutras aviert escha e finias-
stras al tudestg. Vieli enconuscheva senz' auter l' idea circum-
scretta enzanua gia da R. de Planta, ch' ins stoppi empunir als
dialects locals, sch' ins vegli revivificar la tschontscha sutsilva-
na e silsuenter puspei s' avischinar al sutsilvan de scartira. Ve-
seva igl instradader jester de quella teoria (buca nova, mo l' em-
prema gada realisabla tras ils mezs della LR) cun sia egliada
mistica al horizont gia la «Sullevada» della Sutselva encunter
sia sora sursilvana e sia imposiziun sco sulet ver e genuin ro-
montsch, lu era ei bein indicau ch' in profet ord l' atgna tiara
sveli l' ortgadad prigulusa de tals termagls.

Il miedi ha per finir sez survegniu la trembletga avon ils
spérts ch' el veva scongiurau. La tensiun fatga bi apostea ei ses-
luccada, e speranza daventan ils ligioms de vischinadi denter
las duas regiuns renanas quels plascheivels ch' els ein adina stai.

Igl ei bein ver: L' ierta culturala dil Grischun Central, nua
che forzas dil nord e dil sid secruschan e semischeidan, ei entre-
tschada e complicada. Patratg' ins allas differenzas lexicologi-
cas ed a quellas pli tagliontas della morfologia, lu capesch' ins
ch' ina assimilada de quels elements en la grammatica ed els
dicziunaris sursilvans fuss stada caussa nunpusseivla. Ella vess,
fatga tut anetgamein, disturbau igl equiliber dil lungatg de scar-
tira sursilvan. Pér memia emblid' ins enqualga ch' era il lungatg
scret ha sias leschas biologicas, e ch' ins ignorescha buca quel-
las senza donn. Per quei motiv ein aschibein Sur Cahannes sco
R. Vieli sin quella via d' adattaziun d' elements sutsilvans stai
precauts ed ein serestrenschi d' enrihir il scazi de plaids sur-
silvans cun expressiuns de Sut igl Uaul, leu nua ch'el era muncus.

Il cuntegn dil niev vocabulari vegn denton a mussar ch' il
risguard alla Sutselva ei pli gronds che quei ch' ins tertgava.
A mintga casa fuss ei de giavischar che la ferma tradiziun sursil-
vana en Sutselva, che sefa valer gia els emprems documents ed
ei, sco ils scolars cantonals confirmeschan, aunc oz buca stezza,
vegni buca bandischada dapli senza ner basegns. Quei era peri-
naga il fervent auguri de Ràmun Vieli.

La Romania

Ei Ramun Vieli staus il menader nundispiteivel dil moviment linguistic e cultural della Surselva els davos decennis, lu vala quella constataziun en sia cumpleina valor per siu operar en la Romania.

Cuss. guv. Cahannes ha schau reviver il plaid programatic dil giuven president della Romania, cand. fil. Ramun Vieli, tenius igl onn 1921 per caschun dil 25 avel anniversari alla raspa-d romontscha sut igl Ischi a Trun (Gas. Rom. 10. 2. 53). Dapi quei «début» detschiert ha Vieli bein munchentau strusch ina radunanza pli gronda. La Romania cun ses vegls campiuns e sia giuventetgna studentica era propi siu «enfant gâté». El vegneva buca unfis d' admonir giuvens e vegls ad unitad, pasch e vicendeivel agid. Per experientscha saveva el che la discordia e la scuidonza, quels pli vegls mals grischuns, seigien adina laghe-giai de metter empaglia nos sforzs cumineivels. Buca staunchels vegneva el era de cussegliai ses giuvens romanians, che mavan tier el cun lur quitaus. Per el sefermava la migionza en la Romania buca allas damondas de lungatg, ella cumpegliava il carstgaun entir.

Igl onn 1927 ha el surpriu da prof. Pieder Tuor la redacziun digl Ischi. Cun cuortas pausas ha el procurau quella tochen 1943. Sez ha el contribuiu biars buns artechels, sco era translaziuns, tut lavurs che paleisan sia gronda enconuschentscha e siu fin sentiment per l' olma dil romontsch. Gia 1947 sto el secundar d' acceptar la redacziun dil Tschespet. A quella stupenta raccolta verda, che siu mussader Sur Cahannes veva enhischnau durront 25 onns cun in quitau extrem, ha el aschuntau 6 cudischets. El ha svelau il vargau, cun la biografia e l' ovra d' Alexander Balletta, ha ughegiau novas visas cun la schelta de raquents de «Catscha», ha presentau novs talents cun Aluis Arpagaus e Gion Deplazes.

Sias intraducziuns als Tschespets dils davos onns, lain sentir co el tschercava de tedlar il palpitar della generazion giuvna. Co san nos scribents bandunar ils irals batti dil vargau e por-scher — tenend quen della sensibla midada sociala — vivonda valeivla al pievel romontsch? A quella damonda san ils cribents

sezs rispunder mo, sch' els senuspeschans buca de prender il bogn sanadeivel della nova realitad e de descriver quella curaschusamein.

Cun Surmir ei il defunct adina sedaus breigia de mantener bunas relaziuns. Mussament leutier ei stada sia capientscha pils scolars surmirans alla Scola cantonala, ses numerus referats en l' Uniung Rumantscha da Surmeir ed en las conferenzas scolasticas. Perdetga persuenter dat era il cuntegn dil davos Tschespet cun las novellas de Pader A. Lozza, ina translaziun ch' ei d' attribuir a sia iniziativa ed a sia cunvegnentscha cul pli grond scribent surmiran.

Tgei che Vieli ha finalmein tut operau el Cussegl della Romania e pli tard sco vicepresident della Romania gronda, vegn la historia de nossa societad in di a mussar cun evidenza.

*

Aschia s' arrundescha il maletg della veta curaschusa e tgiembla d' in grond Romontsch e Sursilvan. En la madironza dils onns havess el aunc saviu schenghegiar a nus ina reha raccolta. Il Tutpussent ha denton destinau autruisa.

Nus tuts che vein enconuschiu e luvrau ensemble cun prof. Vieli, vegnin buc ad emblidar nies magister, si' ovra e ses cussegl. Alla fossa dil fegl romontsch eis ei in duer de pietad e renconuschientscha che tut ils Sursilvans de bona voluntad s' uneschien e secunvegnien per continuar e perfeczionar si' ovra a bein e pro de nies lungatg e de nossa cultura. Possi quei daventar!